

Avrupa
Birliği **sivil
düşün**

Bu çeviri, Avrupa Birliği finansal desteği ile üretilmiştir. Çevirinin içeriğinden yalnızca çeviren sorumlu olup, hiçbir biçimde Avrupa Birliği'nin görüşlerini yansıttığı şekilde yorumlanamaz.

COVID-19 Salgın Zamanlarında İtaat: Yenilenmiş Bir Tedirginlik Yönetimi mi?*

Didier Bigo - Elspeth Guild - Elif Mendos Kuskonmaz

Özet

Bu makale, COVID-19 zamanlarında siyasi iktidar sınırlarının yeniden tanımlanmasını ve etkili bir aşı bulunduğunda krizin olası normalleşme sürecini geride bırakabilecek uygulamaları anlamak için farklı disiplinleri ve düşünce zincirlerini detaylı olarak incelemekte ve bir araya getirmektedir. Huzursuzluğu üç boyutuyla dile getirerek, COVID-19 salgınının özgün bir yönetimsellik biçimi olduğunu iddia etmekteyiz. Birincisi, belirsizlikle karşı karşıya kalan modern devletlerin temel tepkisi, ulusal-bölgesel düzeyde kontrol mantığını uygulamaktır. İkincisi, bürokrasi bu virüsü bir güvenlik tehlikesi olarak görmekte ve ulusal güvenlik konusunu halk sağlığı acil durumlar planına göre kurmakta, bu durum ise iç güvenlik, halk sağlığı ve ekonomi arasında gerilimlere neden olmaktadır; zira politika yapıcılar öncelikler konusunda emin olmayabilmekte ve sınır kontrollerini bir öncelik haline getirebilmektedirler. Üçüncüsü, tercih edilen ulusal politikalara karşı gösterilen direnişin, insanların bir korku ve/veya koruma siyaseti tarafından yönetilmeye karşı olmalarından ziyade, onları her yerde gözetim altında olmaya riayet etmek zorunda bırakılmalarına ilişkin kendileriyle ilgili kaygılarla ilintili olduğu görülmektedir. Temas izleme teknolojileri ve sınır kontrol stratejileri, analiz edilmesi gereken kilit unsurlardır. Bunu farklı bağlamlarda; Birleşik Krallık, AB ve Türkiye bağlamında inceleyeceğiz.

Anahtar Kelimeler: Tedirginlik üzerinden yönetimsellik, COVID-19 salgını, dijital temas takibi, sınır kapamalar, sınır kontrol stratejileri

Ana Mesajlar

- COVID-19 salgını, tedirginlik temelli yönetimselliğin (*governmentality*)** özgün bir formudur.
- Birçok Schengen devletinin yeni COVID-19 yaklaşımı, alınan önlemlerle insanları seyahat etmekten alıkoymaktan ziyade, sonuçları nedeniyle insanları seyahat etmekten caydırmaya doğru değişmektedir.
- Salgın ile mücadele konusunda, devlet önlemlerine eşlik eden korku politikası projesinin değişken başarısı nedeniyle, veri toplama konusunda eylemlerinin daha az kamusal direnişle karşılaştığı Halk Sağlığı alanı, çeşitli aktörlere fırsatlar sunmaktadır.

Bu makale, COVID-19 zamanlarında siyasi iktidar sınırlarının yeni tanımlarının ne olması gerektiğine ve aşilar geliştirilip yaygın olarak dağıtıldıktan sonra bile hangi uygulamaların krizin potansiyel normalleşmesinden daha uzun ömürlü olabileceğine ilişkin farklı disiplinleri ve düşünce zincirlerini incelemekte ve bir araya getirmektedir. Bourdieu'nün esinlendiği düşünceye atıfta bulunurken ve yasal

* Bigo, D., Guild, E. and Kuskonmaz, E. (2021) Obedience in times of COVID-19 pandemics: a renewed governmentality of unease?, *Global Discourse*, vol 11, no 3, 471–489, DOI: 10.1332/204378921X16158113910675

** Ç.N.: M. Foucault'un açıklamalarına dayanarak yer yer "yönetim teknolojisi" olarak çevirdiğimiz *governmentality* terimi için bkz. Foucault, M. (2013). *Güvenlik, Toprak, Nüfus: College de France Dersleri 1977-1978* (Çev. F. Taylan). İstanbul: Bilgi Üniversitesi.

uygulamalara özel bir önem atfederken, yönetim teknolojisi açısından bir yansıma ile bürokratik alanların uygulamalarının analizi arasında katı Foucault'cu yaklaşımlarda genellikle eksik olan bir söylemi pekiştirmektedir. COVID-19'un özgürlük, güvenlik ve demokrasi üzerindeki etkisine ilişkin tartışmanın merkezinde, çoğu devletin uyum sağlamak (riayet ettirmek) için izlediği politikanın türü sorusu yatmaktadır. Bu, belirli açılardan birbirinden farklı olmakla birlikte, salgının ortak bir analizinden ziyade, milliyetçi gündemler tarafından yönlendirilen acil halk sağlığı politikalarının başlatılmasını içeren itaat ve direniş politikaları olabilmektedir. Bu itaat ve direniş politikalarına dayanarak, burada incelenen politik yelpazenin farklı alanlarında yer alan (AB ülkeleri, Birleşik Krallık ve Türkiye) hükümetlerin, halklarının kaygılarını manipüle ederek salgınla ilgili acil durum önlemlerinin kendi iyilikleri için olduğuna ikna etmeye çalıştıklarını iddia ediyoruz. Bu, ne sağlık konusunun önderlik ettiği bir koruma siyaseti, ne de zorlama, iteleme ve liberal olmayan bir rejim geliştirmeyi ima eden bir korku ve terör politikasıdır. Aksine, kişisel tercihler, bürokratik kavgalar ve modern devlet egemenliğinin ülkeselleştirilmiş (*territorialised*) biçimleri temelinde faaliyet gösterirken liberal rejimler içinde liberal olmayan uygulamalar oluşturan, tedirginlik (huzursuzluk) üzerine bina edilen özgün bir yönetim teknolojisi (Bigo, 2002). Türkiye'de dahi yönetimselliğin bu formu biçimsel temsili demokrasiye saygı duymaktadır. Ancak hukukun üstünlüğünün temel özgürlükleri ve temel ilkesi, izleme ve dijital tahmine dayalı analitik teknolojilerin kullanımını teşvik eden bu tür yaygınlaştırılmış şüphenin geliştirilmesiyle altüst olmaktadır. Orwellci bir toplum gibi uyurgezer olmayabiliriz. Bununla birlikte, yaygınlaşmış bir denetim tipi, yani -Zygmunt Bauman'dan alıntı DIY gözetimi (Bauman ve Lyon, 2013)- bireyin ve diğerlerinin korunması adına yayılmaktadır. Bunun mantığı, asla tamamen akli başında değil, ancak insanları az çok 'şüpheli' kategorisinde kümeler halinde organize etmektir. Bu durum, bireylerin kendi kaygıları yanında, toplumda sahip oldukları yerle ilişkileri üzerine söylemleri devletin zorlamasından farklı olarak, tedirginlik üzerine kurulu bir yönetim teknolojisi ile bağlantıyı beraberinde getirmektedir (Elias, 2001). Bu, yalnızca COVID-19 salgını ile ortaya çıkan yeni bir durum değildir. Terörle mücadele ve caydırıcı göç uygulamalarında aynı şey zaten denenmiştir. Ancak bu uygulamalar son COVID-19 önlemleriyle daha büyük bir ölçeğe ulaşmış ve konu sağlığa taşınarak yasallaşmıştır.

Hem virüsün yayılmasını ve ölüm oranlarını sınırlamak için hareket konusunda COVID-19'a yönelik katı kısıtlamaları içeren ulusal halk sağlığı uygulamaları hem de genel olarak bir büyük kriz oluşturabileceği düşüncesiyle ekonomik açıdan savunmasız hanelerin geçim kaynaklarını tehdit eden ekonomik faaliyetlerin yavaşlamasına karşı çıkan medya tartışmaları bulunmaktadır. Bir yanda insan sağlığının korunması, diğer yanda ekonomik durgunluk riski arasında bir denge kurulması gerektiği söylemi, bireylerin korunması ile ulusun korunması arasında bir denge gözetilmesi gerektiği argümanına dayandırılmaktadır. Burada, virüsün savunmasızlar üzerindeki etkisinin korkunç olduğu, ancak bir ülkenin küresel ekonomik rekabet gücünün de dikkate alınması gerektiği ve bazı temel faaliyetlerin kısıtlanması veya azalmasıyla karakterize edilen bir krizden ilk çıkan ülkelerden biri olmanın önemli olduğu fikri etkili olmaktadır. İki yüzü olan bu koruma politikası (biri sığınak, diğeri vesayet) daha önce tartışmalara konu olmuş ve Huysmans ve arkadaşlarının (2006), kurban etme ve faydacılık mantığının, bazı insan gruplarına karşı ayrımcılık yapmada 'korumayı' kullanabileceğini belirtmişlerdir. Bu tartışma, koruma dilinin her zaman yardımseverlik biçiminde olmadığını göstermektedir: Bu dil tür sinizm şeklinde de olabilmektedir. Buna yönelik genel eleştirilerin varlığına karşın rağmen bazı bilim adamları, birçok hükümetin devletle bireyin ve toplumun çıkarlarını karşı karşıya getiren bu korumacı politika çerçevesini ne yazık ki benimsediğini gözlemlemişlerdir (Wagner vd., 2021).

Diğer bir politika türü de bireylerin mutlak gereklilik olarak ortaya konulan zorunlu tedbirlere uymalarını sağlamak için onları varoluşsal ölüm korkusuyla kandıran hükümetlerin medyada verdikleri mesajlarda ortaya çıkmaktadır. Giorgio Agamben'in (1998) 'homo sacer' fikrinden esinlenerek, çoğu rejimin modern gücü, belirli bir sinizmi ve bir sürü gibi yönetilecek insanlara ilişkin biyopolitik bir vizyonu içeren ama bireyleri 'çıplak hayata' indirgemek yerine kucaklayan değişmez bir istisnaya -ya da daha ince bir versiyonda Corey Robin'in (2004; 2012) korku politikası diye adlandırdığı şeyi yürürlüğe koyarlar- dayanmaktadır.

Birbiriyle aynı terminolojileri kullanan birçok hükümet, olağanüstü hâl veya olağanüstü durum ilan ederek yasal tedbir mekanizmaları kullanmış ancak bu tedbirlerin etkin bir şekilde uygulanmasında fiili olarak (*de facto*) çok farklı zorlayıcı, gözetleyici ve ikna edici yöntem ve teknolojileri uygulamıştır (Bigo ve Bonelli, 2018). Bu nedenle korku siyaseti üzerine yapılacak bir analiz, durumun anlaşılmasına katkıda bulunacaktır. Eğer hükümetler ve savunucuları, kendi komşularının aksine kendi özel seçimlerini savaş bağlamı dışında nadiren görülen bir propaganda türüyle haklı çıkarmaya çalışmış olsalardı başarılı olamazlardı. Hiçbir yerde propaganda ve itekleme yoluyla ortaya çıkan bir hükümetin etrafında bir konsensüs oluşmaz. Aksine, Avrupa'da ve dünyanın diğer yerlerinde kamuoyu ikiye bölünmüş durumdadır. Nüfusun bir kısmı, kendi hükümetlerinin politikasını reddetmekte ve bunun yerine komşu ülkelerin politikalarının benimsenmesini talep etmektedir. Muhalefet politikaların detaylarında ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla, korku siyaseti yaklaşımı belirli gerçekleri vurgulasa da örnek olaylarımızın da gösterdiği gibi, yönetimselliğin genel çerçevesine ilişkin bakışı, iş başındaki somut 'yönetim' biçimlerini ve bölünmüş nüfus grupları arasındaki itaat ve uyum ilişkilerini anlamak için yeterli değildir.

Bu nedenle, 'tedirginlik üzerine kurulu yönetimsellik' çerçevesinde bir analiz (Bigo, 2002) öneriyoruz. Bu özel terminoloji, devlet tarafından organize edilen bir korku siyasetinden daha az zorlayıcı ve göz korkutucu bir bakış açısını ifade etmekte (bu nedenle terim reddedilmekte) ve birbirine bağlı üç özel yöntem veya boyuta dayalı çapraz bir 'dispositif' analizini yapma fırsatı sunmaktadır. Birinci boyut, Batılı devletlerin milliyetçi ve ülkesel kontrol algılarını hayata geçirerek acil durum yönetimi açısından sahip oldukları görme ve tepki verme biçimleriyle ilgilidir. İkinci boyut, her bürokraside var olan, salgını görme biçimlerindeki ihtilaflar ve virüsü güvenlik açısından bir tehlike çerçevesinde değerlendirme eğilimi ile ilgilidir. Bu durum, ulusal güvenlik mevzuatı çerçevesinde acil sağlık önlemleri almaya yol açmakta ve böylece ulusal güvenlik, halk sağlığı ve ekonomi alanları arasında gerilimler orta çıkmaktadır. Önceliklerinin ne olduğundan emin olmayan politikacılar, sınır kontrollerine ve kapanmaya öncelik verme eğilimindedirler. Üçüncü boyut ise tercih edilen ulusal politikalara karşı gelişen direniş ve insanların korkuyla "öznelleştirilmediğini" gösteren bazı protestoların ölçeği ile ilgilidir. Yine de insanlar güvenlik meselesi ile kişisel kaygı, şüpheli görülmekten kaçınma ve virüs bulaşmış olabilecek kişilerin (ki bu kendileri de olabilir) eleştirilerine dayanan her noktada yoğun izlemeye tabi tutulmayı arzulama veya destekleme konularında ikiye ayrılmış durumdadırlar. Bu nedenle, temas izleme uygulamaları gibi teknolojiler, verimli olmasalar da tartışmanın merkezinde yer almaktadır. Ülke sınırlarında yapılan kontroller, bölgesel karantinalar ve maske takmak da aynı şekilde bir dışı vurumu ifade etmektedir. Bu uygulamalar kalıcılık gösterebilir.

Bu boyutların arka planı karşısında, bu makalenin ilk bölümü COVID-19'un itaat ve direniş açısından neden bu boyutlara ilişkin istisnai bir durum olmadığını gerekçelerini araştırmaktadır. Makalenin ikinci bölümü, Türkiye ve Birleşik Krallık hükümetlerinin tedirginlik temelli yönetim teknolojilerinin farklı kiplerine ve söylemlerine ve ilgili pratiklerini çerçevelemeye çalıştıkları itaat biçimlerine dayalı olarak uyguladıkları dijital temas izleme -dolayısıyla dijital izleme- uygulamalarını araştırarak bu öğelerin daha ayrıntılı bir açılımını yapmaktadır. Bu, böylesine genel bir yönetim biçiminin ve onun çeşitli yöntemlerinin varlığını belirlemede temel bir testtir. Bu aynı zamanda liberal ve liberal olmayan rejimlerin sınırlarına ve demokratik uygulamalara ne kadar saygı duyulduğu konusunda sorgulamaları da beraberinde getirmektedir. Mahremiyet ve özgürlükler krizden ne kadar etkilenmektedir? Bu durum, geçici mi yoksa daha kalıcı bir trend midir? Bu makalenin üçüncü bölümünde ise Avrupa'daki insan hareketlerini yöneten Schengen mantığına ilişkin hükümet politikalarının söylem ve uygulamalarının demokratik pratikler üzerindeki etkisini daha ayrıntılı bir şekilde inceliyoruz. Zira bunun COVID-19 döneminin getirdiği (ve ötesine geçen) en yapısal değişikliklerden biri olduğunu düşünmekteyiz.

COVID-19'u, Bir Devlet, Bir Bürokrat veya Muhtemelen Enfekte Olmuş Bir Birey Olarak Görmek

Devlet, Görünmez Ağlar ve Teritoryal Tuzak

COVID-19 salgını, ister uluslararası ister ulusal olsun dünya bürokrasilerini şaşkına uğratmıştır. Dünya Sağlık Örgütü (WHO) tarafından verilen ilk sinyallerden de anlaşılacağı gibi, hem Çin'de hem WHO'da

durum böyleydi. Tıp otoritelerinin aksi görüşlerine rağmen daha küçük çaplı önceki salgınlar, gelişmiş ülkelerde salgınları yönetmenin kolay olmasından dolayı politikacıların lehine bir durum oluşturdu; ancak tehlikenin özellikle Asya ve Afrika'daki fakir ülkelerle olduğu görüşü hakimdi. Örneğin Batılı hükümetlerin çoğu Aralık 2019 veya Ocak 2020'de virüsün yayılmasının ve *asemptomatik* (belirti göstermeyen) bulaşma tehlikesinin hızla gerçekleşmesinden dolayı böyle bir salgının temellerinin oluştuğunu biliyorlardı. Ancak virüsün gizliliği sadece uzak Çin'de değildi; Batı Avrupa'nın merkezinde halk tarafından salgın açıkça görülmeye başlayana kadar hükümetler tepkisiz kaldılar. Sürpriz bir şekilde salgın, karar vericiler arasında bir tür paniğe yol açtı; daha sonra bu durum bir 'devlet' paniğine ve varsayımsal olarak en geleneksel uygulamalara geri dönüşle sonuçlanan yaratıcı çözümler paniğine dönüştü: İnsanları kendi evlerinde tutmak, sosyal yoğunluk ve virüs yayılımından bağımsız olarak ülkesel ve yönetsel bölgeler itibarıyla yönetim, ulusal, bölgesel ve/veya yerel sınırlarda hatta Schengen Bölgesi gibi serbest dolaşım alanlarında kontrolleri yeniden yürürlüğe koymak.

Neden bu kadar 'spontane' bir geri dönüş tepkimiz oldu? James Scott'ın "Devlet Gibi Görmek: İnsanlığın Durumunu İyileştirmeye Yönelik Bazı Planlar Nasıl Başarısız Oldu?" (1998) adlı kitabı, bu soruyu cevaplamak için önemli bir hareket noktası sağlamaktadır. Kitap, virüse karşı çeşitli alternatif politikalara rağmen pek çok devletin toprak, egemenlik, milliyetçilik ve ulusal güvenliğe odaklanmasını anlamamızı sağlamaktadır. Bu milliyetçi politikaları uygulamak için devletler, insanları belirli yerlerde durdurup gözaltına alarak kontrol etmek için tasarlanmış güvenlik önlemlerini kullanmaktadırlar. Ancak bunu yaparken, bilinmeyene karşı modern devletlerin ilk tepkisi olan coğrafya ve idari mantığın oluşturduğu -John Agnew'in (2017) 'teritoryal tuzak' olarak adlandırdığı bir tuzağa düştüler. Dolayısıyla, devlet gibi görmek, çoğu zaman devleti bir savunma ve güvenlik yöneticisi gibi görmektir. Bu, politika yapımcıların içsel yatkınlıklarına (*habitus*) kazanmış kolektif bir kanaat; bir 'ikinci fitrat'tır. Hükümetler, idareler ve küreselleşmenin diğer aktörleri, belirli herhangi bir felaketin özgünlüklerinden rutin ve bağımsız olarak, mekânı ve ölçeği düşünme biçimlerini ağ tabanlı yaklaşımlar üzerinden değil ülke toprağı üzerinden çerçevelemektedirler. Bu nedenle, COVID-19'un yayılması gibi ağ-tabanlı bir mantığı anlamakta büyük zorluklar yaşıyorlar.

Özgün bir hastalık olarak COVID-19'un çok uzun bir *asemptomatik* (belirtisiz) evreye sahip olması, devletler üstü ölçekleri anlama yetersizliğine zamansal bir boyut ekleyerek mevcut politika türleri hakkındaki belirsizliği daha da kötüleştirmiştir.

Bazı hükümetler (ilk dalga sırasında Tayvan, Güney Kore veya Almanya), yüksek düzeyde işlevsel sağlık altyapılarına sahip olmalarından ve hastanelerindeki hasta sayılarının yükselmesini 'absorbe edebilme' kapasitelerinden dolayı teritoryal yaklaşımlar ve ağlardaki bireylerin izlenebilirliği arasında seçim yapmak zorunda kalmadılar. Ancak diğer hükümetler, virüsün yayılmasını sınırlamak için doğrudan doğruya teritoryal sınırlamayı seçmek zorunda kaldılar. Maliyetleri azaltmak için onlarca yıl süren Neoliberal baskılar, devletlerin birey ağlarını takip etme ve insanları kendi [devlet] hastanelerinde tedavi etme yeteneklerini engelledi. 'Refah' devletinin vatandaşlar tarafından beklenen yerine getirme konusundaki bu eksikliği, siyasi rejimlerinden bağımsız olarak birçok hükümeti sınır kontrollerini ve karantinaya dayalı teritoryal önlemleri uygulamaya yöneltmiştir. Dahası, hasta olan ve hasta olmayan ancak yine de 'virüs taşıyıcısı' ile temas halinde olduklarından ve henüz semptom geliştirmediklerinden şüphelenilen kişileri aynı bölgede tutmak anlamına gelse de COVID-19'a veba ve hatta cüzzam gibi davranılmıştır (Vigarello, 1993). Modern tıp, en azından kolera salgınları döneminde bu 'bulaşma' görüşüne karşı olmuştur. Ancak COVID-19 virüsünün doğası hakkındaki korku, belirsizlik ve bölünme, otoriteleri 19. Yüzyıl tıp anlayışındaki düşünce tarzına geri götürdü; en azından insanları belirli bir alana hapsedmek ve sosyal etkileşimleri sınırlamak, çözümler içerisinde kötülerin en iyisi gibi duruyordu. Bazıları sürü bağımsızlığını bir alternatif olarak görse de tıp uzmanları arasında azınlıkta kaldılar. Hastanelerin yönetimini kontrol eden Halk Sağlığı makamları (doktorlardan ve epidemiyologlardan daha fazla), salgınların kısa vadeli etkilerini ve derhal harekete geçme gerekliliğini anlayan tek yetkili makam (gerçeği konuşanlar) olduklarını iddia ettiler. Tıp mesleğindeki bölünmeyle birlikte, altyapıdan sorumlu olanlar, acil durum adı altında ulusal güvenlik bakanlıklarına katıldı. Her iki grup da mutlak bir bölgesel tecridin -risksiz bir politika- gerekli olduğu konusunda ısrarcı oldular. Devlet gibi görme

sendromu (ülke jeopolitiğini konuşlandırma) farklı politikalar tasavvur etme olasılığını engelledi ve birbirinden farklı öneriler geliştiren az sayıdaki bu politikalar ya duyulmadı ya da reddedildi. Bu durum, genellikle hükümetlerin kendi 'bilgi coğrafyalarındaki' temel unsurları gözden kaçırmalarına neden oldu (Agnew, 2007; 2017).

Bir Şüphe Mantığı

Göz önünde bulundurulması gereken ikinci boyut, hükümet düzeyindeki devlet söylemlerinin homojenliğini ve bunların 'dengeler' retorliğini yapı-çözümüne (*deconstruct*) tabi tutmanın analitik gerekliliğidir. Uluslararası jeopolitik bilim böyle düşünmeye devam etse de teritoryal devletler birleşik bir aktör olarak 'hareket etmezler'. Devletler, siyasi ve bürokratik aktörlerin -bazen özel sektörün de desteğiyle- iktidar için mücadele ettiği bir alan olarak anlaşılmalıdır (Bourdieu, 2012). Her ülkede var olan çatışan politikaların yanı sıra kavgaların ve ittifakların genellikle sektörel hatlar ve devletleri aşan menfaatler doğrultusunda örgütlendiği gerçeğini analiz etmek önemlidir (Dezalay ve Garth, 2001; Hibou, 2015; Bigo, 2020). Tıp, küresel ve tümlşik bir bilgi alanı olarak örgütlenmemiştir. İçinde maddi çıkarlar ve ulusal çıkarların yanı sıra anlaşmazlıklar da bulunmaktadır. Ancak tıp alanı, neyin risk altında olduğu konusunda oldukça güçlü bir özerkliğe sahiptir. Böyle bir ölçekte, bir salgın nedeniyle doktorlar, bilim ve acil durum gerekçesiyle ulusal güvenliği dizayn etme ve karar verme hakkını talep ettiklerinde geleneksel güvenlik otoritelerinin alanına girmiş oldular. Ancak bu uzun sürmedi. Çok hızlı bir şekilde bu aktörler, 'bu bir olağanüstü hal olsaydı doktorlar karar verici değil sadece danışman olabilirlerdi' diyen geleneksel aktörlerle karşı karşıya geldiler.

Bazen üst düzey halk sağlığı yetkililerinin desteğiyle de olsa ancak sıklıkla epidemiyologların ve yerel pratisyenlerin tavsiyelerine aykırı olarak; birçok ülkede karantina ve/veya sokağa çıkma yasakları 'savunma ve istihbarat camiasının' aktörleri tarafından kararlaştırılmıştır. Hastanelerde çalışan sağlık personeli genellikle salgınla ilgili karar alma sürecinin dışında tutulmuş; bazen de ekonomik çıkarların desteklenmesi adına, alınan kararlar sağlıktan farklı ulusal güvenlik çıkarlarıyla çerçevelenen kararları güçlendirmek için dolaşım özgürlüğü ile ilişkilendirilmiştir.

Savunma ve istihbarat yetkilileri ile halk sağlığı görevlileri arasındaki bu ilişki kesinlikle ülkeden ülkeye kısmi olarak farklılıklar gösterse de yine de sıklıkla var olmuştur ve sınır ötesi bağlantılar olmuştur. Ulusal güvenlik mantığı ile ilgili olarak; liberal bir rejimde ortak kararla kapanmaya gitme yönünde uç bir örnek, karar alma mekanizmasının idari oluşum tarafından alınmasının elzem olduğu Fransa'dır. Bu ülkenin Savunma ve Ulusal Güvenlik Konseyi'ne (CDSN) Devlet Başkanı başkanlık etmekte ve konsey Başbakan, Genelkurmay Başkanı, istihbarat servislerinin başkanları, silahlı kuvvetler, içişleri, ekonomi ve dışişleri bakanlarından oluşmaktadır. Tüm kararlar gizlilik kapsamındadır. Sağlık Bakanı konseye katılmaya davet edilmiş ancak yalnızca bir oy hakkı verilmiştir. Fransa, ulusal güvenlik mantığını takip eden tek ülke değildir. İsveç veya Birleşik Krallık gibi bazı ülkeler bu düşünce çizgisini takip etmekte daha isteksiz davranmışlar ve tüm kabinenin farklı örgütsel önlemler için oy kullanmasını talep etmeye devam etmiş olsalar da Türkiye dahil diğer birçok ülke lideri virüse karşı savaş halinde olduğumuzu ilan etmiştir.

Sonuç olarak, bazı farklılıklara rağmen, tıbbın devlet savunma mekanizmasında ikincil bir konuma itilmesi yaygın bir eğilimdir ve devletin sol eli, bireylerin korunması vizyonunu ulusal güvenlik tehlikesine karşı ikincil bir konu olarak görmektedir (Horton, 2018). Bu nedenle, devletin idari örgütlenmesini takip eden bir teritoryal savunma mantığı ile daha yerel ve ağ temelli bir sağlık mantığı arasındaki devlet bürokrasilerinin iç savaşı sadece ulusal düzeyde olmamıştır; aynı zamanda, merkezi hükümete karşı farklı direniş biçimleriyle yerel düzeyde; güçlü devlet politikacılarının görüşlerine meydan okuduklarında ise DSÖ gibi uluslararası örgütlerin yardımıyla devletler üstü düzeyde de tekrarlanmıştır (ABD Donald Trump ile; Brezilya Jair Bolsonaro ile; aynı zamanda Stefan Lofven ile İsveç). Güvenlik konularında mesleki loncalara karşı çıkan devletler üstü bir güç kavramı fikri, metodolojik bir milliyetçilikten ve bir dizi ulusal devlet politikası olarak uluslararası ilişkiler vizyonundan kaçınmak için faydalı olabilir (Bigo, 2016; 2020). COVID-19 salgınının yönetimi, tedirginlik üzerinden yönetimin farklı formlarını yeniden üreten ulus ötesi dinamiklerle ifade edilmiştir.

Kendini Yönetmek?

Analiz edilecek üçüncü boyut, farklı hükümetler tarafından arzu edilen ve genellikle Norbert Elias'ın (2001) terminolojisinin kullanıldığı, bireylerin kendi kendini yönetim aygıt(lar)ı söylemi ile çelişen, iktidara itaat biçimleridir. *Enfekte* olma potansiyeli taşınması ve başkaları için tehlike oluşturma deneyimlerinin yaşanması, salgının oluşturduğu tedirginlik açısından çok önemlidir. Bu sadece bir etki, itekleme ve bir bilgi stratejisinin başarısı veya başarısızlığı; ya da başkalarının davranışları ile ilgili bir sorun değildir. Daha ziyade bireyin öz davranışıyla, korku ve kaygılarla (işsizlik, savaş, terörizm veya göç korkusu gibi) ilgili önceki olaylar ve dinamikler tarafından şekillendirilen bir içsel yatkinlik ve bunların hâlihazırda yaş, sınıf ve ırk gibi faktörlere bağlı olarak bireyleri nasıl etkilediğiyle ilgilidir. Her bireyin beden ve ruhunda var olan bu tür oynamalar (oynak noktalar), toplumsal yörüngeleriyle birlikte aktif itaatın oluşturulup oluşturulmayacağına koşullarını oluşturmaktadır. Bu, insanların davranışlarını düzenleyen, bazen ters etki oluşturan ve (yalnızca) bir propaganda makinesi değil bir direniş üreten, toplumdaki benliğin yönetimsel bir sürecidir (Foucault, 2010). Yani, COVID-19 nedeniyle neredeyse hiç kimse gerçekten terörize edilmese veya panik ve korku içinde olmasa bile -ki bazı insanlar onun varlığını inkâr edecek noktaya kadar gittiler; ölüm fikri arkadaşlarına veya komşularına dokunan bir deneyime dönüştüğünde yine herkes aktif olarak kendisini ve ailesini düşünecektir. Ölüm ve hastalığın yakın olma durumuna ilişkin bu deneyim, özellikle bölgeler, şehirler ve komşular bazında yapay ayrımlar oluşturarak ve sağlıklı ve hasta kategorilerini herkesin temas etmesinden şüphelenilmesi gereken kategoriye alarak ve tek bir kategoriye indirgeyerek teritoryal temellerde uygulandığında, bu düşünce tarzı genel yönetim politikalarıyla çelişir. Benliğin maruziyet (*vulnerability*) durumunun ve varoluşsal ölçekte belirsizliğinin içimizdeki politik hali, kurumsal temelde sağlık ve koruma söylemini pekiştirmek için kullanılmış, ancak farklı devlet anlatıları üzerinden etkili olmamıştır. Bu politik durum, bireylerin varsayılan dayanıklılıkları ve ahlaki öz sorumlulukları ile başkalarına ve kendine özen gösterme etiğini içeren bir söylem üzerinden deneyime nüfuz etmiştir. Her bireyden eş zamanlı olarak, zorlayıcı polisliğin kabulünden farklı olarak, herkesin birbirini veya kendi kendini izleme biçimi oluşturularak, koruma önlemleri konusunda kendisini sorumlu hissetmesi ve gönüllü olarak katılım sağlaması istenmiştir. Bu ise Zygmunt Bauman ve David Lyon'un emniyet ve istihbarat kurumları tarafından yürütülen 'katı izleme' anlayışının tam karşıtı olan 'akışkan izleme' olarak adlandırdıkları şeydir (Bauman ve Lyon, 2013). Akışkan izlemenin yoğunluğu, kurumsal olarak yürütülen izlemeden daha az değildir. Aksine, daha nüfuz edici ve daha görünmezdir; ancak daha genele yaygın olması ve kamu yararı için hareket ediyormuş gibi görünmesi nedeniyle çok etkilidir. Temaslı takibi için kullanılan dijital uygulamaların, tıbbi söylemler etrafında şekillenen inançlarla kişisel verilerin topluca elde edilmesi için halk sağlığı alanına yönelik yerleşik bilgi görüşünü haklı çıkarmak için kullanıldığı ve insanların mahremiyetlerine yine de saygı duyulduğuna inanmaları sağlanarak tahmine dayalı algoritmaların kullanılmasının gerekçelendirilme şekli, açık bir şekilde bu mantığın bir göstergesidir. Bu arada, insanların bencil olmamaları ve kendilerini ve başkalarını kurtarmak için verilerini paylaşmaları istenmektedir (Doyle ve Conboy, 2020). İnsanlar aynı zamanda arzuları üzerinde düşünmeye ve yurt dışında seyahat etmemeye ve evde kalmaya da zorlanmışlardır. Bu açıdan bakıldığında, dijital temaslı takip uygulamasının durumu ve gerekçesi bir anekdot niteliğinde değildir. Bu husus, yürürlüğe konulan yönetim teknolojisi hakkında çok şey söylemektedir. Şimdi farklı durumların karmaşıklığını göstermek için üzerinde durmamız gereken şey, bu ve benzeri uygulamaların salgın sona erdikten sonra bile bizimle birlikte kalabilecek unsurlar olmasıdır.

Türkiye ve Birleşik Krallık'ta Temaslı Takibi ve Dijital İzleme: Geleceğimiz Açısından Sonuçları

Dijital takip yeni bir fenomen değil ancak COVID-19 salgını ile birlikte kullanımı bir zafer kazanmıştır; zira temaslı izlemenin dijitalleştirilmesi COVID-19 ile ilgili politikaların çoğunun ortak paydası olmuştur (Woodham, 2020). Aynı teknoloji çeşitli biçimlerde kullanılmıştır (merkezi veri toplama ve merkezi olmayan veri toplama; Bluetooth tabanlı izleme ve GPS izleme). Ancak temaslı dijital olarak izlenmesinin temel mantığı, her durumda insanların akıllı telefonlarını, halk sağlığı amaçları için fiziksel hareketlerini ve başkalarıyla etkileşimlerini izleyecek cihazlar olarak yeniden kullanmaktır. Bu açıdan dijital takip mantığı, gelişmiş ve bazı gelişmekte olan ülkelerde, genelde dijital teknolojilerin, özeld

akıllı telefonların çoğu insanın günlük yaşamına entegre edildiği varsayımına dayanmaktadır. Bu varsayım, COVID-19'un tedirginlik temelli bir yönetim teknolojisi olduğunu keşfettiğimizde, dijital izleme uygulamalarını neden dikkate almamız gerektiğinin esasını oluşturmaktadır. Tedirginlik temelli bir yönetim teknolojisinin dönüştüğü farklı biçimleri keşfetmek için Türk ve İngiliz bürokrasileri (ki ikincisi güya birincisinden daha liberaldir) tarafından uygulanan mobil birey izleme uygulamalarının iki örnek kullanımını kısaca inceleyeceğiz.

İlk bakışta, dijital-bazlı temaslı izleme işi, girişte ana hatlarıyla belirttiğimiz türden bir teritoryal yönetim şebekesi içinde salgını yöneten devlet politikalarına karşı bir panzehir gibi görünmüştür. Yapıları bir ağ (*network*) düşüncesine dayanmakta ve yeni bilgi coğrafyaları olarak görünmektedirler. Böylece bu uygulamalar, halk için ekonomik, sosyal ve fizyolojik sorunlara neden olan yaygın karantina koşullarından kaçınmanın veya uzaklaşmanın bir yolu olarak sunulmuşlardır. Yine bu uygulamalar, sağlıklı insanların hasta olanlardan hızlı bir şekilde ayrılmasına ve hatta şüphelileri takma ad kullanarak mahremiyetlerini bozmadan tespit etmesine yardımcı olan 'büyülü' teknolojiler olarak sunulmuştur. Uygulamaların ayrıca, hükümetlerin salgına karşı ortak çözümler bulmak için Büyük Veri (*Big Data*) analitiği üzerinde işbirliği yapmalarını da sağlayacağı düşünülmüştü. Yine de bu dijital müdahale teknolojisi, öne çıkan özelliği ile kullanıcıyı kendi kendini tecrit etmesi için uyarmaya dayalı olduğu için, halkın bireysel düzeydeki hareketliliğini hedefleyerek bölgesel bir şebekeye hapsetmektedir (izolasyon süresi geçene kadar veya bazı durumlarda kullanıcının testi negatif olana kadar). Dolayısıyla, bu kendi kendini tecrit etme durumu, bireyin özgürlüğü ve *refleksif* düşünme tarzı üzerine eklenmiş bir politika olarak düşünülebilir. Ancak fiiliyatta, kendi kendini tecrit etme hususu bildirim veya bu bildirim kim tarafından kontrol edildiğine de bağlıdır (örneğin, sağlık otoritesi ve/veya polis tarafından birebir doğrulama veya merkezileştirilmiş kontrol aracılığıyla).

Teknolojiye atfedilen bu 'sihir' aslında tartışılmaz değildir. Buradaki kilit sorun, bu platformların dağıtıcılarının ticari veya kamu sağlığı için olsun, epidemiyolojinin ötesine geçen çıkarları olabileceği düşünüldüğünde; bu dijital müdahale biçimlerinin veri-izleme aracılığı ile normalleşmeye teknolojik çözüm üretmesi (*techno-solutionism*) ve teknolojinin gelecek için yarattığı etki geri döndürülemezdir (Tréguer, 2020). Bu olası veri 'komisyonculuğu', bir dizi hukuki sorunu da beraberinde getirmektedir. Uygulamalar sisteme dahil edilirken başlangıçta düşünülen planın yasal sorunlarıyla -mecazi olarak bagajıyla- birlikte geldiklerinden bahsetmeye tabi ki gerek bile yoktur ve hükümetlerin halkın daha fazla katılımını sağlamak için yaptıklarına kısaca göz atmak dijital uygulamalara ilişkin politikalarını nasıl şekillendirmiş olabileceğine ışık tutacaktır.

Özünde bu tür uygulamalar, bireylerin mahremiyet ve verilerinin koruması haklarına müdahale eden boyutlar içermektedir (kullanıcıların hareketlerinden sağlık durumlarına kadar birçok kişisel bilginin toplanması ve kullanılması) (Sacco vd., 2020; Zwitter ve Gstrein, 2020). Belirli yasal ilkelere uyulduğu takdirde, bu tür müdahaleler bir insan hakları ihlali anlamına gelmez: Kamu otoriteleri, bu hakkın sınırlarının (kişisel verilerin korunması) ulusal hukukta yasal bir temele oturtulmasını sağlıyor mu? Eğer öyleyse bu sınırlama halk sağlığını korumak için gerekli ve orantılı mıdır? Mevzuat düzeyinde, diğer birçok şeyin yanında gizlilik hakkını korumayı amaçlayan veri korumaya ilişkin düzenlemeler, veri işleme faaliyetlerinin uyması zorunlu olan bir dizi ilkeyi sağlamaktadır. Bunlar arasında, kişisel verilerin işlenmesi için yasal bir dayanağın sağlanmasını gerektiren kanunilik ilkesi yer almaktadır. Kullanıcıların rızasına ek olarak, Dijital uygulamalar için önemli bir yasal gerekçe, halk sağlığı alanında kamu yararının teşviki olmuştur -ki bu ikinci hususun uygunluğuna ilişkin çekinceler mevcuttur (Avrupa Komisyonu, 2020).

Kişisel verilerin ve gizliliğin korunmasına ilişkin mevcut yasal normların, hükümetlerin yukarıdaki koşullara tabi olarak dijital iletişimi izlemesine izin verdiğini kesinlikle düşünebiliriz. Bu normlar, temel hakların korunmasına ilişkin liberal ilkelere bağlı kalan bir rejime yasal kısıtlamalar getirmektedir. Ancak salgın sırasında temas izleme uygulamalarının daha geniş çapta benimsenmesini motive etme konusu ('zorunlu' ve 'gönüllü' çözümler) kendi yasal sorunlarını da beraberinde getirmektedir. Örneğin gönüllü olarak yapılan bir başvuru, otomatik olarak o kullanıcıdan alındığından dolayı, özgürce verilmesi gereken, spesifik, bilgilendirilmesi gereken ve yasal olarak geçerli bir rıza anlamına gelmemektedir.

Bununla birlikte, başvurular söz konusu olduğunda bireyler karşısında hükümet gibi bir güç dengesizliği, bu iznin geçerliliği hakkında şüphe uyandıracaktır. Geçerli bir rıza olmaksızın gönüllü bir başvuru yoluyla kişisel verilerin kullanılması ve toplanması ise başka bir yasal mevzuata dayandırılabilir. Dijital uygulamaların zorunlu olarak kullanılması ise yasal dayanak için bir seçenek olarak rızayı kendiliğinden ortadan kaldıracaktır. Veri koruma mevzuatına uyum konusundaki hukuki sorunlar bir yana; dijital temas takibi uygulamalarının zorunlu hale getirilmesi, kendini sosyal politikalara ve refaha adanmış bir devletin yükümlülüklerini ve sorumluluklarını sorgulanır hale getirecektir. Bu yüzden, hukuki bir bakış açısıyla, bu tür bir yasal yetki, insanlara mali bir yük getirecektir. Devletin vatandaşına yüklediği her yük, kanunla öngörüldüğü ve orantılılık ilkesine tabi olduğu ölçüde yasal olacaktır. Dolayısıyla, bu tür mali yükleri üstlenecek olan vatandaş değil devletin kendisi olmalıdır.

Zorunlu dijital uygulamaların sorun teşkil eden yönleri nedeniyle, birçok ülke 'gönüllülük' esasına dayanan bir çözümü seçmiş (O'Neill vd., 2020) ve Avrupa Veri Koruma Kurulu tarafından desteklenen Avrupa Komisyonu gibi AB kurumlarının yanı sıra (Polonya hariç) Avrupa ülkelerinin çoğunluğu gönüllü bir çözümden yana olmuşlardır (Avrupa Komisyonu, 2020; EDPB, 2020). Bununla birlikte, konuya ilişkin bir ikilem ortaya çıkmaktadır. Zira uygulamanın etkinliği ile ilgili konulardan biri, nüfusun önemli bir kısmı tarafından kullanılmasını gerektirmesidir (Ferretti vd., 2020). Bu nedenle, bir salgını dijital araçlarla yönetmek, halkın kendi kendini izlemeye almada hemfikir olması adına koşulların oluşturulması sayesinde mümkün olmakta; dolayısıyla burada tartıştığımız gibi, bu sınırlar bireylerin 'gönüllü' doğasını yeniden tanımlamaktadır. Pratik bir sorumluluk mantığı halk üzerinde nasıl uygulanır? Temas izleme uygulamalarının 'gönüllü' olarak kabul edilmesi ne anlama gelmektedir?

Uç bir örnek, Türk hükümetinin hayata geçirdiği ve Nisan 2020'de faaliyete geçen "Hayat Eve Sığar" (HES) (*Life Fits Home*) adlı dijital uygulamadır (Sağlık Bakanlığı, 2020). Bu uygulama, kullanıcılar hakkında ulusal kimlik bilgilerinden konum verilerine, sağlık durumuna kadar bir dizi kişisel bilgiyi toplamaktadır. Başlangıçta bu platform, COVID-19 testi pozitif çıkan veya karantina kurallarına tabi olan biriyle etkileşime girmiş olabilecek kişileri izlemek için kurulmuştu (65 yaş üstü ve 20 yaşından küçük kişiler için kısıtlamalar vardı). Kendini tecrit etmesi gereken bir birey evden ayrıldığında bir uyarı mesajı alıyordu. İzolasyon kurallarına uymadıkları takdirde bilgileri polisle paylaşılmakta, polis daha sonra salgın hastalıklarla ilgili önlemlere uymadığı için idari para cezası vermekte veya cezai soruşturma başlatmaktaydı. Bu makalenin hazırlandığı dönemde, yetkililerin aksi yöndeki açıklamalarına rağmen kişilerin uygulamayı kullanmasını zorunlu kılacak herhangi bir yasa kabul edilmemişti. Dolayısıyla hukuki açıdan uygulamanın kullanımı isteğe bağlıdır ancak hükümetin refleksif tepkileri, uygulamada fiilen zorunlu bir rejim oluşturmaya başlamıştır (şeytan ayrıntıda gizlidir). Ayrıca, Türk vatandaşlarının otobüs veya uçakla şehirlerarası seyahate çıkmadan önce uygulama üzerinden edinebilecekleri bir 'HES kodu' ibraz etmeleri fiilen zorunlu hale gelmiştir (Banet, 2020). Eylül 2020'de, COVID-19 vakaları artmaya devam ederken bu fiili zorunlu rejim de genişletilmiştir. Örneğin postane, noter ve banka gibi kamusal binalar ve insanların kalabalık olabileceği mekanlara girerken kişilerin kod ibraz etmelerini zorunlu kılan yeni bir kural getirilmiştir (Sağlık Bakanlığı, 2020).

Bu fiili (*de facto*) rejim su yüzüne çıkarken normal koşullar altında dahi hükümet düzeyinde açık bir sürtüşmeye meydan vermemek adına, bu söylem milli bir görev yapma temayülü ile Türk hükümetinin bakanlık kurumları arasında yaygınlaştırıldı. Nüfusun kaygı duygusu ile oynanarak, COVID-19'dan ölüm veya yoksulluk ve açlıktan ölüm riski arasında denge sağlanarak, ulusal medyada neredeyse salgına ilişkin bir konsensüs oluşturuldu ve aksini söyleyen ve anayasaya uygunluğu sorgulanması gereken konular üzerine perde çekildi (Türk Tabipleri Birliği, 2020). Bu kurallar, kişilerin özel hayatın gizliliği ve hareket özgürlüğü gibi temel haklarını sınırlamakta ve bu şekilde bir sınırlama ancak Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'nın 13. maddesine göre kanuna dayanması halinde geçerli olabilmektedir. Gerçi her bir kural İçişleri Bakanlığının genelgelerine dayanarak il valilerinin başkanlık ettiği il halk sağlığı kurulları tarafından illerde kademeli olarak uygulanmıştır. Bir bakanlık genelgesi temel hakları sınırlandırmada kanuni bir yetkiye sahip olmadığından; bu tedbirlerin anayasaya uygunluğu konusunda hukuki bir sorun bulunmaktadır. Ancak bu durum, görünüşe göre Bakanlığın ilgilenmediği ve herhangi bir muhalefetle karşılaşmadığı yasal bir konudur. Bu, yukarıdan aşağıya kadar milli bir görev yapma

tonundaki devlet söyleminde bir tür homojenlik sağlarken; yapılanların liberal değerleri kısıtladığına dair eleştirilere savunma yapmak Sağlık Bakanlığının görevi haline gelmiştir. Sağlık Bakanlığı (Cumhurbaşkanlığı İletişim Başkanlığı aracılığıyla), bir kısmı temaslı izleme uygulaması olan veri toplama işleminin Türk veri koruma kanununa uygun olduğunu vurgulamıştır. Bakanlığın yaptığı bu tür bir açıklama, bir bakıma ulusal hukukun kendilerinin nasıl sınırladığını ifade ederek pratikte yapılanı meşrulaştırmayı amaçlamıştır (Türkiye Cumhurbaşkanlığı İletişim Başkanlığı, 2020). Temas izleme uygulamasını kullanmayanlara karşı hiçbir zaman doğrudan bir zorlama veya caydırmaya başvurulmamıştır. Ancak insanlar bunların farkındadır ve korku siyasetinin bazı unsurları tedirginlik üzerine kurulmuş daha genel bir yönetim teknolojisinin içine yerleştirilmiştir.

Liberal rejimler olduklarını iddia eden hükümetlerde ise temaslı izleme uygulamaları Türk muadillerine göre daha demokratik bir seçenek olarak sunulmuştur. Bununla birlikte, uygulamaların yürütülmesine ilişkin söylem, kullanımlarına tehditler yerine faydalar ekleyerek gönüllülük mantığını nispeten yeniden şekillendirmektedir. Bu fikri desteklemek için İngiltere'de kişileri dijital olarak izlemenin nasıl geliştiğine dair geçici gözlemler yapabiliriz. İngiltere ve Galler'de ilk uygulama, Mayıs 2020'de Wight Adası'nda yapılan bir denemeyle başlamıştır. Bununla birlikte, denemenin veri koruma mevzuatıyla uyumluluğu konusunda endişeler ortaya çıkmış, hakikaten de kullanıcılarına potansiyel bulaşma riski hakkında uyarılar göndermek için Ulusal Sağlık Servisi (NHS) tarafından denetlenen merkezi bir sunucu kullanıldığı belirlenmiştir (UK Ortak İnsan Hakları Komitesi, 2020). Kısa süre sonra denemenin başarısız olduğu ortaya çıktı ve bu kez Google ve Apple tarafından geliştirilen bir sisteme dayanan bir uygulama geliştirmeye yönelik ikinci bir girişimde bulunuldu. Uygulamanın bu ikinci versiyonu, Eylül 2020'nin sonlarında piyasaya çıktı. İlk versiyondaki gibi merkezi bir veri tabanında toplanan veriler yerine, ikinci versiyon Bluetooth tabanlı yakınlık izlemesi (*proximity tracing*) kullanıyordu ve merkezi olmayan bir modele sahipti. Bu sayede yakınlık izleme yoluyla yapılan eşleşmeler, sadece kullanıcıların telefonlarında tutuluyordu.

Beş aylık bir süre içinde iki farklı versiyonun kullanıma sunulduğu göz önüne alındığında, İngiltere'de -dünyanın geri kalanında olduğu gibi- temaslı izleme uygulaması deneysel kullanım olarak kabul edilmelidir. Ancak uygulama özelliklerinden biri, uygulamanın kullanımına faydalar ve avantajlar ekleyen yeniden yapılandırılmış gönüllülük mantığı ile kullanımı harekete geçirmektedir (mekânlara giriş çıkışlarda, bulaşma riskini daha azaltıcı hale getirmede ve bulaşma riskinin daha doğru belirlenmesi gibi). 2020 yılının ortalarında ikinci uygulamanın kullanıma sunulmasından bu yana, restoran ve barlar gibi konaklama sektörü ve ibadethane gibi insanların topluca bir araya gelebileceği yerlerin NHS Test ve İzleme programını desteklemek için müşterilerinin iletişim bilgilerini kaydetmeleri istenmektedir. İngiltere'de bu tür yerlere, ziyaretçilerinin tarayabileceği bir NHS QR barkodu göstermek ve bu şekilde giriş yapılmak zorundadır. Kişilerin giriş yaptıkları mekânlarla ilgili bilgiler, 21 gün boyunca kullanıcıların cihazlarında saklanmaktadır.

Peki, bu uygulamayı indirmek istemeyen veya uygulamayı destekleyen bir akıllı telefonu olmayan müşterilere ne olacak?

Bu mekânlar -en azından teoride- halkın uygulamayı kullanması yönünde yasal bir gereklilik olmadığı için daha geleneksel yollarla bilgi toplayabilmektedirler. Açıkçası bu, Türkiye'de halkın gönüllü olarak uygulamayı zoraki kullanmasından çok farklı bir durumdur, çünkü herhangi bir nedenle uygulamayı kullanmayan veya kullanamayan bireylere alternatif bir seçenek sunulmamaktadır.

Bununla birlikte, uygulamaların mekânlarda kullanımı çerçevesinde oluşturulmuş olan bu söylem, insanları Birleşik Krallık hükümetine 'güvenmeye' ve daha uygun bir 'istilacı' seçeneği tercihe ikna etmeye yönelik görünmektedir. Mahremiyet açısından 'seçenek', kötü ve daha kötü arasında bir karara dönüşmekte, bu da kaygı duymaya ve doğrudan itaate yöneltmektedir. Zira hükümet, uygulamayı indirme kararını öncelikle sorumluluk etiğine ve mahremiyet ile başkalarına özen gösterme arasında adil bir dengeye dayanan rasyonel bir bireysel seçim olarak sunmaktadır.

Genel olarak, dijital kişi izleme uygulamaları, girişte ana hatlarıyla belirttiğimiz tedirginlik temelli bir yönetim teknolojisi kullanımının pratik açıdan çarpıcı bir örneğidir. Bununla birlikte, Türk ve Birleşik

Krallık hükümetleri tarafından uygulama örnekleri farklı durumlar oluşturmaktadır. Dijital izleme uygulamalarına ilişkin bu iki örnek, tarihsel bağlama ve devlet bürokrasilerinin liberal ilkeleri ne ölçüde kabul ettiğine (veya pratikte bunları uygulattığına) bağlı olarak, tedirginlik temelli yönetim teknolojilerinin nasıl farklı şekillerde çalışabileceğini ortaya koymaktadır. İlk başta, Türkiye'deki dijital uygulama 'gönüllü' bir seçenek olarak uygulamaya sokulmuş, ancak daha sonra halka cebri olarak tehditlerin dayatılması ile bu uygulamalar (anayasallığı tartışmalı) fiili zorunlu bir rejime dönüşmüştür. Birleşik Krallık'ta böyle bir baskı düzeyi mevcut değildir (muhtemelen liberal değerlere daha fazla bağlılık nedeniyle), ancak yine de dijital uygulamaların gönüllük doğasının yeniden yapılandırılması gerçekleşmiştir. Bu farklılıklara ve her dijital uygulamanın kurumlar arasındaki farklı 'güç dengeleri' tarafından yanlış şekilde kullanılması gerçeğine rağmen vatandaşların kendilerini ve başkalarını korumak için vatandaşlık görevi olduğu düşüncesine dayanarak günlük yaşamın dijitalleştirilmesi ve izleme altında tutulmasını teşvik etme konusunda her iki ülkedeki taraflar, halk sağlığı ve geleneksel güvenlik çerçevesinde nasıl aynı fikirde birleşebiliyorlar? Halkın katılımına yönelik -zorlama değilse de- daha fazla suç ortaklığı sağlamak için gündelik hayatın belirli yönleri dijital uygulamalarla kontrol altına alınmakta, insanların etkileşimleri şekillendirilmekte ve halkın bazı üyeleri için tüketici haklarına ve kamu hizmetlerine erişmek istediklerinde sınırlamalar getirilerek uyumsuzluklar oluşturulmaktadır. Birleşik Krallık hükümetinin stratejisinde de gördüğümüz gibi, özerk ve refleksif düşünme tarzına sahip bir bireyin öznelendirilmesine dayalı olarak bir tür itaat teşvik edilmekte; bu da aslında, daha çok sosyal ağların sürü mantığı ve öz-düşünümsellikten (*self-reflexivity*) ziyade grupların veya bireylerin davranışlarını etki alanına almak için olumlu pekiştirme ve dolaylı önerilere dayalı itekleme yönetimi tarafından yönlendirilmektedir (Thaler ve Sunstein, 2009). Bu idare tarzının tedirginlik üzerine kurulu bir yönetimsellik veya bir korku politikası ile ne kadar ilişkili olduğu, araştırmacının baskın söylemlere verdiği tutarlılık derecesinin ve konuşmacı grupların homojenliğinin değerlendirilmesine bağlıdır. Eğer bu çok homojen olarak görülüyorsa veya yalnızca politikadan arındırılmış bir yönetim biçimi vizyonuna yönelik belirli bir irade olmaksızın bir etki olarak görülüyorsa, o zaman 'Makyavelist zenginler veya şişman adamlara' karşı bir komplo teorisini kolayca geliştirebilir (Birnbaum, 2012).

Tedirginlik Temelli Yönetim Teknolojisi İş Başında: Schengen Bölgesi'nde Dolaşım Serbestliği

Devletlerin mekânsal politikalarını ve teritoryal egemenliklerini tasavvur etme ve salgının bir sonraki hamlesini dijital uygulamalarla öngörmeye çalışma biçimlerine ilişkin olarak, alınan iki önlem göze çarpmaktadır. Birincisi, şüpheli hastaların lokal olarak ve diğer insanlarla olan ilişkilerinin izlemeye alınmasıdır. İkincisi, AB Schengen Bölgesi dahilinde ulusal sınır kontrollerinin yeniden başlatılmasıdır.

Yerel alanlarda kapanma kurallarının izlemeye alınmasına ilişkin önlem, Michel Foucault'nun (1991) disiplinle ilişkilendirdiği bölgesel bir şebekeye dayalı, nüfusu klasik bir şekilde konumsal olarak kontrol altında tutma stratejisidir. Bu stratejiye, birçok alanda kurallara uymayanlara para cezası verilmek suretiyle ağır bir polisiye tedbir eşlik etmiştir. İnsanları (orantısız olarak Siyahi bireyler) cezalandırmanın etkisi, toplanan bilgilerin yerel ve ulusal veri tabanlarına girilmesini de gerektirmektedir -ki bu da söz konusu bilgilerin daha sonra birçok ülke -ve bazı durumlarda ülke dışı- makamlar tarafından kontrol edilebilir olması demektir (Beaman, 2020). Bu tür bir damgalama, yerelde para cezası ile cezalandırılmanın çok ötesine geçmekte ve insanların sınır ötesi bir şekilde izlenmesi mekanizmasına dönüşerek hareket özgürlüğünün bütün ekonomi-politiğini ve demokratik fikir teatisini riske atmaktadır. Yine de hangi yönetim teknolojilerinin insanların dolaşımına ilişkin COVID-19 önlemlerinde somutlaştığını ve hükümetin tedirginlik temelli yönetiminin oynadığı rolü pratikte yargılamak zordur. Burada söz konusu olan, doğrudan egemenlikten çok hareketleri kontrol etmek, doğrudan bir siyasi iradenin kullanılmasından çok Schengen gibi bir bölgede seyahat koşullarıyla bağlantılı bir yönetim teknolojisini uygulamak gibi görünüyor. Liberal rejimler devam etse de liberal olmayan icraatları da uygulamaktan çekinmiyorlar.

Elbette AB'nin Schengen Bölgesi, dünyada insanların serbest dolaşımına ilişkin çokuluslu rejimlerden sadece bir tanesidir (Arcarazo ve Geddes, 2014). Ancak insanların 26 Avrupa ülkesinde serbest dolaşımını kontrol eden Schengen Bölgesi bunların arasında en gelişmiş olanlardan biridir.

Yasal çerçevesinin, bireyler için bir sınırları geçme hakkı yaratılmasından ziyade Schengen dahilindeki sınır kontrollerinin kaldırılması şeklinde tasarlanmış olması bakımından da Schengen eşsiz bir uygulamadır. Yürürlükteki Schengen sistemi, bazı durumlarda harici sınırlarda kontrollerin güçlendirilmesine izin verse de dahili sınırlara sınır polislerinin konuşlandırılmasını yasaklayarak sınır kontrolünden sorumlu kurumlara karşı uygulanır (Groenendijk vd., 2003). Schengen Bölgesinin bu özelliğinden dolayı, Bölgede alınan COVID-19 önlemlerine, giriş bölümünde geliştirilen üç boyut perspektifinden odaklanacağız.

Özellikle, Schengen Bölgesindeki COVID-19'a ilişkin tepkiler, serbest dolaşıma yönelik sağlık istisnalarının sisteme eklenmesi yönündeki kararların başlangıçta içişleri ve savunma bakanlıkları tarafından sadece halk sağlığı yetkililerinin tavsiyesiyle alınması, ancak bu tavsiyelerin gerçek hayatta hiç uygulanmaması nedeniyle Agnew'in "teritoryal tuzak"ının rolünü ifşa etmektedir. Schengen'in bir örnek teşkil ettiği sınır kontrolü olmayan rejimlerde, içişleri bakanlıklarının sınır kontrollerini yeniden başlatma girişimlerini bir güvenlik önlemi olarak algılama eğilimleri yükselmiştir (Guild ve Groenendijk, 2016). Polonya (Cervinkova, 2020) ve Macaristan (Drinóczy ve Bień-Kacała, 2020) gibi bazı devletler ise sınırların dışından gelen tehlikelerle ilgili yerli-milliyetçi söylemleri pekiştirmek için COVID-19 salgınına bir mekanizma olarak kullanıp sınırlarını tamamen 'kapattılar'.

Avrupa Komisyonu, Schengen devletlerine, ülkelerindeki kilit personele -örneğin sağlık çalışanlarına-seyahat etme zorunlulukları nedeniyle, ülke sınırlarını açık tutmaları ve benzeri hususlar için ricada bulunmuştur (Avrupa Komisyonu, 2020: 115). Schengen'in harici sınırları, pratikte olmasa da en azından söylemde çoğu zaman içişleri bakanlıklarının sıklıkla kontroller yaptıkları yerlerdir. Komisyonun ifadesine göre, hava trafiğinde belirgin bir azalma olmuştur: 31 Mart 2020 tarihi itibarıyla hava trafiğindeki toplam azalma, bir önceki yıla kıyasla %86,1 olmuş (Avrupa Komisyonu, 2020: 148) ve bunu feribot, otobüs ve demiryolu seferlerindeki düşüşler izlemiştir. Ancak birçok devlet, seyahat etmeye devam eden yolculardan daha fazla kişisel bilgi sağlamalarını isteme konusunda ağırdan almıştır. Şüphesiz yolcu adı kayıtlarının zaten var olması ve diğer devlet veri tabanlarıyla artan "birlikte çalışabilirlik" (*interoperability*) kapasitelerine dayanarak böyle yapmışlardı (Fahey, 2013; Bigo vd., 2020).

Aşırı kapanma önlemlerinin gerekliliğini ve orantılılığını haklı çıkarmak bazı devletler için giderek daha da zorlaşmıştır (Lebret, 2020). Polonya/Macaristan yaklaşımını takip etmeyen Schengen ülkeleri, ülke sınırlarını (bu bir Schengen sınırı da olsa) 'güvenli' insanları 'güvensiz' insanlardan ayıracak bir yer olarak gören ülkelerin aksine, stratejilerin belirlenmesinde -içişleri bakanlıklarına değil- sağlık bakanlıklarına daha büyük bir rol vermişlerdir. Bu gibi ülkelerde, salgın riski acil sağlık durumu olarak kabul edilmiştir. Salgın stratejilerine genelde artan bir özgüllük atfedilmiştir -bir önceki on yılda önemli fon kesintilerinin bir sonucu olarak salgının ortaya çıkardığı sorunlara genellikle hazırlıksız yakalanan ulusal sağlık sistemleri için bu bir acil durumdu (Johnson vd., 2020). Sınır kontrolü veya devlet egemenliği konuları ile nadiren ilgilenen sağlık bakanlıkları, bu halk sağlığı yaklaşımı için açık bir şekilde en ilgili kurumlardır. Bu kurumlar için baş edilmesi gereken zorluklar, kalıtsal bir kontrol refleksi gösterilmesi ile tıbbi kapasitelerin güçlendirilmesi ve geliştirilmesi arasındaki mücadele idi. Yine de Avrupa sağlık bakanlıklarının, hastaların mahremiyet hakları ile halk sağlığı açısından gözetim yapma arasında yaşanacak bir sorunla başa çıkma konusunda çok uzun bir geçmişleri vardır. Birçok Schengen devletinin yeni COVID-19 yaklaşımı, insanları seyahatten men eden önlemler yerine ortaya çıkabilecek sonuçları açıklayarak onları seyahat etmekten caydırmaya doğru değişmektedir.

Bir devletin sınırları içerisine giren herhangi bir vatandaşın veya yabancının, belirli bir süre (genellikle 10 ila 14 gün arasında) kendi kendini tecrit ederek karantina önlemi uygulaması, insanları seyahatten caydırmak için tercih edilen bir mekanizma haline gelmiştir. Kuşkusuz karantina önlemleriyle ilgili ortaya çıkan ilk soru, testlerin yapıldığı durumlarda bu tür bir uygulamanın neden gerekli olduğudur. Başka bir deyişle, yolcuların giderken veya vardıkları yerde test edildikleri ve virüse sahip olmadıkları kanıtlanmasına rağmen bu kişilere karantina kurallarını uygulamak nasıl orantılı ve gerekli kabul edilebilir? Mahkemeler elbette bu konularda yavaş hareket etme eğilimindedir. Ancak muhtemelen zamanı gelince bu soruya bir yanıt verme ihtiyacı duyacaklardır.

İzolasyonun doğal bir parçası olarak, uluslararası seyahat edenlerin kapsamlı kişisel bilgiler sağlayan bir anketi genellikle çevrimiçi olarak doldurmaları gerekmektedir. Bu, kendileri ve aileleri hakkında, ayrıca nerede kalacakları, kimleri ziyaret edecekleri ve bölgede ne kadar kalacakları ile ilgili bilgileri ve bazen sadece yolcunun değil karantinada geçirecekleri yeri ve aynı zamanda cep telefonu numaralarını da içermektedir. Görünüşte bu kişisel verilerin toplanmasının amacı, enfeksiyon oranlarında bir artış olması durumunda devlet yetkililerinin bireyleri takip etmesine izin vermektir. Ancak, birçok COVID-19 önleminde olduğu gibi, bu kişisel verilere erişim, kullanım ve imha ile ilgili konularda henüz bir açıklık yoktur. “Şüpheli fakat hayatı tehdit eden” şeklinde bir tehdit tanımına, bireyin mahremiyet haklarının açıklıktan yoksun bir tanımı eşlik etmektedir. COVID-19’un yayılması dışındaki nedenlerle yolcuları izlemek için “birlikte çalışabilir” enstrümanlar kullanma olasılığı daima mevcuttur.

Dolayısıyla, karantina önlemleri Schengen dahilinde iki tür seyahat yönetimine izin vermektedir. Birincisi genel davranış kurallarına daha uygundur: İnsanlar arasında seyahat etme isteksizliği oluşturmak ve böylece karantina kurallarına uyum yönünde davranışlarını değiştirmek. İkincisi ise karantina kurallarının uygulanması çerçevesinde devletin izleme yapmak için yeni fırsatlar oluşturması ve yolcuların kişisel verilerine birden fazla kaynaktan sürekli erişmesidir. Bu önlemler, devlet yetkililerine önemli miktarda kişisel veri sağlama yükümlülüğü yanında insanların para ve zaman anlamında caydırmaya dayalı bir baskıya tepki verme biçimleri üzerinde de uzun vadeli etkilere sahiptir.

Hız ve seyahatin özgürlüğün temel unsurları olarak çerçevelenmesine (Bigo, 2010), bu “özgürlüğü” kullanmak isteyen yolcuları hem onların hem de genel olarak halkın korunması adına “cezalandırıcı” karantina önlemleri tarafından meydan okunmaktadır. Geleneksel olarak devletin kişisel verileri elde etmesinin gerekçesi, ciddi suç ve terör tehditlerini önlemek olmuştur (Kuskonmaz ve Guild, 2018). Halk sağlığı alanı ise salgınla mücadelede devlet önlemlerine eşlik eden korku siyaseti projesinin değişken başarısı nedeniyle, eylemlerinin hâlihazırda daha az halk direnişisiyle karşılaştığı veri toplama alanına girmeleri için çok farklı aktörlere fırsatlar sunmaktadır.

Sonuç

Öncelikle, devletlerin COVID-19 salgınına verdiği tepkilerle ilgili olarak halkın uyumunu analiz etmek için en uygun sistemin ne olabileceğini tartıştık. Sağlık ve ekonomi arasında bir mübadele (*trade-off*) olduğunu varsayan koruma politikasının bariz ikilemini reddettik. Bunun yerine, salgına verilen sözde yanıtlardaki farklılıklara rağmen tedirginlik temelli bir yönetim teknolojisinin genel bir çerçeve olarak ortaya çıktığı üç boyutu belirlemeye çalıştık.

Birincisi, Türkiye dahil incelediğimiz çeşitli ülkelerin hükümetleri, modern bir Batılı devlet gibi görmenin yolu olarak tanımlanan teritoryal (ülkesel) tuzağın tutsağı olmuşlardır. Devletlerin aldıkları tedbirler, bir ağ-haritalaması ve koordine edilmiş bir strateji izlemek yerine virüse karşı çözüm olarak kendi ulusal topraklarını güvence altına almak için yönetsel-teritoryal mantığı yeniden üretmiştir. Ülkelerden ağ temelli bir yaklaşım talep eden Avrupa Komisyonu’na karşın AB Konseyi bu yaklaşımı reddetmiş; hatta ulusal tercihlerin popülist söylemlerini memnun etmek için diğer ülkelerin ihtiyaçlarını göz ardı ederek iç sınır kontrollerini yeniden devreye sokmuş ve Schengen Bölgesi’ndeki serbest dolaşımın temel ilkelerini riske atmıştır.

İkinci olarak, halk sağlığı bürokrasileri, konuya ilişkin olarak kendi bağımsız kararlarını vermekte çok büyük engellerle karşılaşmış ve seslerini en yüksek makamlara (cumhurbaşkanı veya başbakan) duyurabilmek için diğer geleneksel güvenlik teşkilatları nezdinde lobi yapmak zorunda kalmışlardır. Farklı ülkelerde birçok farklı ve özellikli kapanma ve karantina politikalarına öncelikle savunma ve içişleri bakanlıkları karar vermektedir. Bu durum, sağlıklı bireyler ve hasta veya bulaştırıcı bireylerin bir arada kapalı kalması; ülke sınırlarından insanların evlerinin sınırlarına kadar sınırların yeniden düşünülmesi ve tüm olasılıkların tedbirlere dahil edilmesiyle sonuçlanmıştır. Bununla birlikte, sokağa çıkma yasağı veya kendi kendini tecrit etme (bazen temas izleme uygulamaları üzerinden birleştirilir ve izlenir) anlamında ülke sınırlarından hane sınırlarına doğru bir geçiş, durumu bir içişleri bakanı gibi görmekten (yurt dışından gelen yabancılar enfeksiyon kaynağıdır) bir halk sağlığı görevlisi gibi görmeye (bulaşma insanlar arasındaki temasla meydana gelmektedir) geçiş gereğini -ki bu sonucusu izleme ve

izolasyonu öne çıkarmaktadır- ortaya koymuştur. Bu, teknoloji argümanı altında fiili olarak ulusal güvenlik ve uluslararası işbirliği etrafında bir siyasi müzakere biçimi olan temas izleme uygulamalarının eşzamanlı olarak geliştirilmesinin nedeni olmuştur.

Ancak bu uluslararası faktör, salgının gelişimi ile aynı şekilde değerlendirilse de elde edilen cevaplar uyumlu sonuçlar doğurmadı. Daha ziyade, her zamanki gibi, partiler arası siyasete ve karar alma sürecindeki savunma ve güvenlik ayarlarının (acil durum ve gizlilik kuralları hakkında) ağırlığına bağlı olarak kaotik milliyetçi tepkilerle sonuçlandı. Dolayısıyla söz konusu politikalar, Bourdieu'nün terminolojisini kullanacak olursak, geleneksel güvenlikçi anlayışın mirasçıları ile halk sağlığından gelen iddiacılar arasındaki mücadelelerin bir sonucu olmuştur. Eğer İngiltere güvenlik alanında daha geçirgen bir yapıya müsaade etmiş olsaydı ve hastanelerdeki sağlık personelinin sesinin duyulması sağlansaydı, vaka sayıları, kararların gizliliği konusunda ayrıcalıklı bir konumda olan Türkiye ve Fransa'dan daha az olurdu. AB Komisyonu, anlaşmazlık içinde olduğu bir firma hariç, tüm ilaç firmalarıyla olan ticari anlaşmalar konusunda şeffaflık çağrısında bulunmuştur (ancak bunu sağlamadı). Bu (salgın) uzun bir süre bizimle kalacak ve demokratik müzakere süreci etrafında eskisinden daha fazla muhalefete neden olabilecektir. Üçüncüsü ve daha önemlisi, potansiyel olarak *enfekte* bireyler hakkında halk arasında bir şüphe mantığının geliştirilmesi ve onların sözde sorumluluk eksikliği, karşılıklı bireysel kaygılara dayandırılmış ve akışkan izleme uygulamalarının (dijital teknolojiler dahil) meşrulaştırılmasına yardımcı olmuştur. İzlemeye alma tedbirlerinin kabul edilebilirliğinin anahtarı, bireyleri programlara gönüllü olarak katıldıklarına ikna etmektir. Birbirinden farklı birçok sorunun dile getirilmesi ve bunların birebir izlemeye alma ile ölüm riskine odaklanması, farklı uyum kurallarının yasallaşmasını sağlamıştır. Bu da bireylerin kendi kendilerini izleme konusunda aktif katılımlarının kilit önemde olduğu COVID-19'a yönelik alınan önlemlerde itaatin biçimini belirlemektedir.

Kaynaklar

Agamben, G. (1998) *Homo Sacer: Sovereign Power and Bare Life*, Stanford, CA: Stanford University Press.

Agnew, J. (2007) Know-where: Geographies of knowledge of world politics, *International Political Sociology*, 1(2): 138–48. doi: 10.1111/j.1749-5687.2007.00009.x

Agnew, J. (2017) *Globalization and Sovereignty: Beyond the Territorial Trap*, Lanham, MA: Rowman and Littlefield.

Arcaza, D.A. and Geddes, A. (2014) Transnational diffusion or different models? Regional approaches to migration governance in the European Union and Mercosur, *European Journal of Migration and Law*, 16(1): 19–44. doi: 10.1163/15718166-00002047

Bauman, Z. and Lyon, D. (2013) *Liquid Surveillance: A Conversation*, Malden, MA: John Wiley & Sons.

Beaman, J. (2020) Underlying conditions: global anti-blackness amid COVID-19, *City and Community*, 19(5): 516–22. doi: 10.1111/cico.12519

Bianet (2020) Turkey to use app to track intercity travels, test international passengers for COVID-19, Bianet, 21 May, <https://bianet.org/english/health/224583-turkey-to-use-app-to-track-intercity-travels-test-international-passengers-for-covid-19/>.

Bigo, D. (2002) Security and immigration: toward a critique of the governmentality of unease, *Alternatives*, 27(1): 63–92. doi: 10.1177/03043754020270S105

Bigo, D. (2010) Freedom and speed in enlarged borderzones, in V. Squire (ed.) *The Contested Politics of Mobility*, London: Routledge, pp 51–70.

Bigo, D. (2016) Sociology of transnational guilds, *International Political Sociology*, 10(4): 398–416. doi: 10.1093/ips/olw022

- Bigo, D. (2020) Adjusting a Bourdieusian approach to the study of transnational fields, in C. Schmidt-Wellenburg and S. Bernhard (eds) *Charting Transnational Fields: Methodology for a Political Sociology of Knowledge*, New York: Routledge, pp 55–78.
- Bigo, D. and Bonelli, L. (2018) Ni état de droit, ni état d'exception. L'état d'urgence comme dispositif spécifique? Introduction, *Cultures & Conflicts*, 112(4): 7–14. doi: 10.4000/conflicts.20490
- Bigo, D., Ewert, L. and Kuşkonmaz, E.M. (2020) The interoperability controversy or how to fail successfully: lessons from Europe, *International Journal of Migration and Border Studies*, 6(1–2): 93–114. doi: 10.1504/IJMBS.2020.108687
- Birnbaum, P. (2012) *Genèse du Populisme: le Peuple et les Gros*, Paris: Pluriel.
- Bourdieu, P. (2012) *Sur l'État. Cours au Collège de France*, Paris: Le Seuil.
- Cervinkova, H. (2020) Citizenship after COVID-19: Thoughts from Poland, *Social Anthropology*, 28(2): 238–39. doi: 10.1111/1469-8676.12864
- Dezalay, Y. and Garth, B. (2001) The import and export of law and legal institutions: International strategies in national palace wars, in D. Nelken and J. Feest (eds) *Adapting Legal Cultures*, Oxford: Hart Publishing, pp 70–92.
- Doyle, R. and Conboy, K. (2020) The role of IS in the covid-19 pandemic: A liquid-modern perspective, *International Journal of Information Management*, 55(2): 102184. doi: 10.1016/j.ijinfomgt.2020.102184.
- Drinóczi, T. and Bień-Kacała, A. (2020) COVID-19 in Hungary and Poland: Extraordinary situation and illiberal constitutionalism, *The Theory and Practice of Legislation*, 8(1–2): 171–92.
- EDPB (2020) *Guidelines 04/2020 on the use of location data and contact tracing tools in the context of the COVID-19 outbreak*, https://edpb.europa.eu/our-work-tools/our-documents/ohjeet/guidelines-042020-use-location-data-and-contact-tracing-tools_en.
- Elias, N. (2001) *Society of Individuals*, London and New York: Continuum International.
- European Commission (2020) *Communication from the commission guidance on apps supporting the fight against COVID 19 pandemic in relation to data protection*, OJ C 124 I/1.
- Fahey, E. (2013) Law and governance as checks and balances in transatlantic security: Rights, redress, and remedies in EU-US passenger name records and the terrorist finance tracking program, *Yearbook of European Law*, 32(1): 368–88. doi: 10.1093/yel/ye012
- Ferretti, L., Wymant, C., Kendall, M., Zhao, L., Nurtay, A., Abeler-Döner, L., Parker, M., Bonsall, D. and Fraser, C. (2020) Quantifying SARS-CoV-2 transmission suggests epidemic control with digital contact tracing, *Science*, 368: 6491, eabb6936 doi: 10.1126/science.abb6936.
- Foucault, M. (1991) *The Foucault Effect: Studies in Governmentality*, Chicago, IL: University of Chicago Press.
- Foucault, M. (2010) *The Government of Self and Others*, Hampshire: Palgrave Macmillan.
- Groenendijk, C.A., Guild, E. and Minderhoud, P.E. (2003) *In Search of Europe's Borders*, The Hague: Brill.
- Guild, E. and Groenendijk, C.A. (2016) *Internal Border Controls in the Schengen Area. Is Schengen Crisis-proof?*, Brussels: European Parliament, LIBE committee.
- Hibou, B. (2015) *The Bureaucratization of the World in the Neoliberal Era: An International and Comparative Perspective*, Hampshire: Palgrave Macmillan.
- Horton, R. (2018) Offline: defending the left hand of the State, *The Lancet*, 391(10139): 2484. doi: 10.1016/S0140-6736(18)31433-8.

- Huysmans, J., Dobson, A. and Prokhorovnik, R. (2006) *The Politics of Protection: Sites of Insecurity and Political Agency*, Oxford: Routledge.
- Johnson, H.C., Gossner, C.M., Colzani, E., Kinsman, J., Alexakis, L., Beauté, J. and Ekdahl, K. (2020) Potential scenarios for the progression of a COVID-19 epidemic in the European Union and the European Economic Area, *Eurosurveillance*, 25(9): 2000202. doi: 10.2807/1560-7917.ES.2020.25.9.2000202
- Kuskonmaz, E. and Guild, E. (2018) EU exclusive jurisdiction on surveillance related to terrorism and serious transnational crime, case review on opinion 1/15 of the CJEU, *European Law Review*, 43(4): 583–97.
- Lebret, A. (2020) COVID-19 pandemic and derogation to human rights, *Journal of Law and the Biosciences*, 7(1): lsa015. doi: 10.1093/jlb/lsa015
- O'Neill, P.H., Ryan-Mosley, T. and Johnson, B. (2020) A flood of coronavirus apps is tracking us. Now it's time to keep track of them, *Technology Review*, 7 May, www.technologyreview.com/2020/05/07/1000961/launching-mittr-covid-tracing-tracker/.
- Presidency of Turkey Directorate of Communications (2020) *Kovid-19'a karşı Pandemi İzolasyon Takip Projesi geliştirildi* (Pandemic Isolation Tracing Project is Developed against COVID-19 pandemic), www.iletisim.gov.tr/turkce/duyurular/detay/kovid-19a-karsi-pandemi-izolasyon-takip-projesi-gelistirildi/.
- Robin, C. (2004) *Fear: The History of a Political Idea*, Oxford: Oxford University Press.
- Robin, C. (2012) The language of fear: National security in modern politics, in J. Plamper and B. Lazier (eds) *Fear: Across the Disciplines*, Pittsburgh, PA: University of Pittsburgh Press, pp 118–31.
- Sacco, M., Christou, T.A. and Bana, A. (2020) *Digital contact tracing for the COVID-19 epidemic: a business and human rights perspective*, https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=3618958.
- Scott, J.C. (1998) *Seeing Like A State: How Certain Schemes to Improve the Human Condition Have Failed*, New Haven and London: Yale University Press.
- Thaler, R.H. and Sunstein, C.R. (2009) *Nudge: Improving Decisions About Health, Wealth, and Happiness*, London: Penguin.
- Tréguer, F. (2020) *The state and digital surveillance in times of the COVID-19 pandemic*, Sciences-po.fr, 1 June <https://www.sciencespo.fr/cei/en/content/state-and-digital-surveillance-times-covid-19-pandemic>.
- Turkish Medical Association (2020) *COVID-19 Önlemleri Kapsamında Sağlık Bakanlığı Tarafından Kullanılması İstenen Cep Telefonu Uygulamalarının Kişisel Verilerin Korunması Bağlamında Değerlendirilmesine İlişkin Rapor* (Report on the Compatibility of the COVID-19 Response Measure of the Mobile Applications Introduced by the Ministry of Health in light of Personal Data Protection), https://www.ttb.org.tr/haber_goster.php?Guid=68602c1a-89f3-11ea-911b-f85bdc3fa683.
- Turkish Ministry of Health (2020) *What is HES Code?*, <https://hayatevesigar.saglik.gov.tr/index-eng.html>.
- UK Joint Committee on Human Rights (2020) *Human rights and the government's response to COVID-19: Digital contact tracing*, 7 May, <https://publications.parliament.uk/pa/jt5801/jtselect/jtrights/343/34302.htm>.
- Vigarello, G. (1993) *Le Sain et le Malsain: Santé et Mieux-être Depuis le Moyen Âge*, Paris: Le Seuil.

Wagner, A., Matulewska, A. and Marusek, S. (2021) *Pandemica Panoptica: Biopolitical management of viral spread in the age of COVID-19*, *International Journal of Semiotic Law*, 34(3): 1–37. doi: 10.1007/s11196-021-09821-1

Woodham, S. (2020) *COVID-19 Digital Rights Tracker*,
<https://www.top10vpn.com/research/investigations/covid-19-digital-rights-tracker/>.

Zwitter, A. and Gstrein, J.O. (2020) Big data, privacy and COVID-19 – learning from humanitarian expertise in data protection, *Journal of International Humanitarian Action*, 5(4): 1–7. doi: 10.1186/s41018-020-00072-6.